

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО У СТРУКТУРІ
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ

Марина ТКАЧУК

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Роль джерелознавства
в історико-філософському пізнанні

Як будь-яка галузь гуманітарного знання, історико-філософська наука має своїм підґрунтям певний комплекс *джерел*, з яких черпає безпосередній матеріал для вивчення, інтерпретації, розуміння. Незалежно від того, на чому наголошувати – на історичному чи філософському аспекті історико-філософського пізнання, незалежно від того, чи розуміти історію філософії як поступальний рух до абсолютної істини, закарбованої у певному вченні, а чи як поле безмежних філософських комунікацій, як «філософський симпосіон», кожного з учасників якого вшановують як рівного і вільного співрозмовника, – у своїх спробах почути чи бодай зафіксувати голоси минулого історик філософії приречений апелювати до тих джерел, в яких ці голоси закарбовано.

Неунікність звернення до джерел, необхідність їхнього пошуку, впорядкування, вивчення, трансляції у межах певної культури легітимізує, ясна річ, питання про *статус джерелознавства* в історико-філософському пізнанні. У найзагальніший спосіб це питання можна сформулювати так: *чи конституйоване джерелознавство у спеціальну галузь історико-філософського пізнання* – галузь, що усвідомлює свій предмет і завдання, галузь, у межах якої систематично розробляється весь спектр теоретичних і методологічних проблем, що стосуються пошуку та опрацювання джерел?

Здавалося б, відповідь на це запитання має бути тільки ствердною. Ще б пак, якщо філософська думка не промовляє про себе інакше, як через текст – байдуже, письмовий чи усний, – якщо перипетії її історичного розвитку закарбовані знов-таки у письмових чи усних джерелах, то хіба не повинна історико-філософська наука подбати про ниву, на якій зростає і з якої живиться?

Тим не менш практика вивчення історії філософії засвідчує зовсім інше. Зосередившись на проблемах, пов'язаних з *інтерпре-*

тацією джерел, історико-філософська наука так і не виховала у собі справжнього смаку до самих джерел, до розв'язання всього комплексу завдань, що стосуються власної джерельної бази – починаючи з пошуку джерел і закінчуючи їх введенням до наукового і культурного обігу. Справді, чи історикам філософії маємо ми дякувати за можливість знайомства з філософськими пам'ятками, за збереження у полі культури фундаментальних першоджерел, що є запорукою «вічного оновлення» філософії? Ні, переважна більшість цих пам'яток дійшла до нас завдяки праці *істориків і філологів*. Досить згадати, чиїми зусиллями постали, наприклад, Платонів чи Арістотелів корпуси, чиїми зусиллями, зрештою, постало те джерельне підґрунтя, на якому тримається знання історії філософії.

Відсутність власне джерелознавчої галузі в історико-філософському пізнанні має, звісно, певне пояснення. З одного боку, конститування історії філософії як спеціальної наукової дисципліни, що відбувалося впродовж XVIII – першої половини XIX століття, було б неможливим без наявності тієї джерельної бази, осмислення якої й дало змогу побачити філософію в її розвитку, створити у межах «проекту Модерну» цілісну картину історико-філософського процесу. У перетворенні численних філософських доксографій і біографій на наукову історію філософії революційну роль відіграли саме зрушення, розпочаті «філологічною критикою», зусиллями якої з «уламків» текстів – фрагментів і свідчень – були реконструйовані втрачені пам'ятки. Водночас, конституюючись як спеціальна дисципліна, історія філософії особливо наголошувала свій *філософський* статус, залюбки залишаючи «копирсання у фактах», пошук і реконструкцію джерел на відкуп історикам і філологам. Інша річ, чи пішло на користь історико-філософському пізнанню це принципове відмежування від джерелознавчої «емпірії»?

За часів панування позитивістської історіографії, коли джерелознавство сприймалося не стільки як засіб, скільки як мета історичного пізнання, за часів, коли збирання «фактів» і «фактивів» захоплювало набагато більше, ніж прозирання у смисл історичних подій, таке відмежування було принаймні зрозумілим. Але ті часи давно залишилися у минулому, а от звичка конструювати історико-філософський процес «ширянням думки» збереглася донині попри декларовану відмову від просвітницького погляду на історію філософії як однолінійно спрямований до пізнання абсолютної істини монологічний процес. До речі, саме панування такого підходу, що

набув граничного вираження у гегелівській і похідній від неї марксистсько-ленінській моделях історико-філософського пізнання, особливо сприяло знеціненню власне джерелознавчого аспекту останнього, адже звичка вбачати у минулому чи то ворога, чи то власну подобу породжувала хибну практику «маніпулювання» джерелами, практику вилучення чи шельмування пам'яток філософського «інакомислення» на догоду власним амбіціям або ідеологічним настановам. Згадаймо хоча б цілком сфабриковану «історію філософії народів СРСР», покликану служити ілюстрацією непереможного поступу «єдино правильного вчення». Заради цієї мети з історії тих самих «народів СРСР» без жалю викинули весь «непотріб» (у ленінській термінології – «сволоту ідеалістичну»), залишивши самих «достойників» – дарма що далеких від філософії, головне, що матеріалістів і страждальців «за народ».

Тим не менш, чи варто дорікати у лицемірній «повазі» до джерел тільки щойно згаданим моделям історико-філософського пізнання? Чи спостерігаємо джерелознавчий інтерес до історії філософії у практиці новітньої доби?

Певне, що ні. Досвід ХХ століття особливо увиразнив окреслену ще раніше тенденцію до розчинення історико-філософського пізнання у власне філософському дискурсі, а радше сказати б – у дискурсах. Історико-філософське дослідження дедалі виразніше поступається місцем авторській інтерпретації, у якій, припустимо, Платон чи Кант говорять тільки те, що автор «примушує» їх говорити, те, що є сокровенним для самого інтерпретатора (це в кращому разі) або конче потрібним для нього з якихось позанаукових міркувань. Від історії філософії повсякчас вигадають відповіді на філософські запити сьогодення і це, мабуть, закономірно, але якщо цим зловживати, минуле зрештою втрачає свою унікальність і самоцінність. Правочинність творів на теми, приміром, «Мої закиди до Гайдеггера» чи «Я і Гуссерль» не викликає жодного сумніву, але не викликає сумніву і те, що їх жанр – аж ніяк *не історико-філософський*. Більше того, стрімке розповсюдження таких творів навіює враження, що пізнання історії філософії є не мета, а тільки засіб.

Отже, чи до джерелознавчих проблем сьогодні, коли «всяк собі історик філософії», коли знання *історії* філософії підміняється *філософуванням* на історико-філософські теми?

Хоч як парадоксально, але сучасна філософська ситуація як ніколи потребує історії філософії як строгої науки, що спирається на засади доказовості та раціональності. Щоб зрозуміти її покли-

кання, слід усвідомити, що новітня філософія не є щось гомогенне, вона є співбуття різноманітних і самодостатніх філософських дискурсів, серед яких кожен претендує на статус «абсолютної істини», але кожен робить це безпідставно. За тих умов, коли кожен чує лише себе і демонструє «нездатність до розмови», виникає потреба у тому, хто пильнував би саме *відкритість філософського мислення*, створював передумови для підтримання у полі філософії «стану розмови». Взяти на себе це завдання і покликана, на мій погляд, історико-філософська наука. Причому запорукою успішності його розв'язання є усвідомлення пріоритетності саме джерелознавчого аспекту історико-філософських студій, що передбачає подолання – не на словах, а на ділі – зневажливого ставлення до джерел, перехід від декларативних і спонтанних намірів до систематичної праці, метою якої є підтримання у належному стані джерельного фонду історико-філософського пізнання.

Для української історико-філософської науки питання джерельного фонду набуває особливої гостроти. Йдеться не лише про прикру відірваність від західних автентичних джерел, якою позначені історико-філософські дослідження радянських часів (породжена у ці часи звичка задовольнятися «вторинними» інтерпретаціями ще довго даватиметься взнаки на пострадянських теренах). Йдеться про парадоксальну відірваність від власних, вітчизняних першоджерел, хоча, здавалося б, кому як не нам належить піклуватися про джерельний фонд філософської думки в Україні. Але якщо за останнє десятиліття увиразнилося, принаймні, *бажання* долучитися до класичних і сучасних першоджерел світової філософії (кажу *бажання*, позаяк той спосіб, у який воно реалізується, – маю на увазі переклади та їхню якість – подекуди виявляється знущенням над оригіналом), то щодо першоджерел вітчизняної філософії такого бажання щось не спостерігаємо. Переважна їх частина донині залишається або у раритетних прижиттєвих виданнях, або у рукописах, звертатися до яких охочих небагато. Якщо ж такі поодинокі звернення трапляються, то часто-густо відсутність фахової і видавничої культури зводять нанівець усі витрачені зусилля. Адже замість *першоджерела* ошуканому читачеві подекуди пропонують зовсім інше (яскравий приклад – україномовний переклад лекцій Памфіла Юркевича з філософії права, який часто-густо лише віддалено нагадує оригінал)⁸.

⁸ Див.: Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. – К.: Ред. журн. «Український світ», 1999. – 752 с.

Тут ми стикаємося з однією з найболючіших проблем, яка постає відразу, коли йдеться про історико-філософське джерелознавство. Маю на увазі необхідний фаховий і культурний рівень самого *джерелознавця*. Праця з філософським першоджерелом, особливо коли йдеться про його підготовку до першодруку, потребує дуже серйозної й різнобічної підготовки – не лише філософської чи, ширше, гуманітарної, а й, безумовно, підготовки спеціальної, *джерелознавчої*, без якої історик філософії ризикує не тільки не впоратися з вивченням першоджерела чи його виданням, а й навіть із самим його пошуком. Чи отримує майбутній історик філософії таку спеціальну підготовку під час навчання? Відповідь добре відомо випускнику будь-якого з наших філософських факультетів. Але цілком очевидно, що без оволодіння елементарними навичками роботи з архівними джерелами та рукописами, без набуття необхідного археографічного вишколу українська історико-філософська наука так і не матиме свого джерельного фонду, адже просто не спромогнеться його створити.

Прилучення історії філософії до джерелознавства не означає, звісно, механічної екстраполяції набутків тієї спеціальної галузі історичного знання, якою є *історичне джерелознавство*. Але вільне почування у цій галузі істориків філософії вкрай необхідно.

Сергій ПРОЛЕЄВ

Український філософський фонд

Історико-філософське джерело як епістемологічна проблема

Очевидно, що джерелознавство є наріжним каменем історико-філософського пізнання. Адже саме джерелознавство виявляє, обґрунтовує, реконструює тексти, які стають предметом історико-філософського дослідження. Утім навіть ці скромні констатації, з яких я почав, відчутно «зависають у повітрі» через методологічну невизначеність і аморфність, властиві вітчизняній історико-філософській науці.

Не буде перебільшенням сказати, що на сьогодні ми не маємо усталеної, методологічно зрілої, продуктивно працюючої традиції досліджень у жодній із галузей історії філософії. Навіть історія української філософії тут не є винятком. Тим менше підстав казати